

אתיקה בחינוך: גירסת המאה ה-21

פרופ' נמרוד אלוני מנהל תחום אתיקה בחינוך, המרכז לאתיקה בירושלים וראש המכון לחינוך מתקדם במכללת סמינר הקיבוצים

בליבת האתיקה החינוכית, האתיקה של הפדגוגיה – של מלאכת גידול בני אדם מקטנות ובוסריות לבגרות ובשלות – ניצבת המחויבות: לשלומם של הלומדים והמתחנכים, להתפתחותם התקינה, ולקידום לקראת חיים אוטונומיים ומלאים של רווחה, הגשמה עצמית, ושותפות הוגנת ופורייה במעגלי החברה והתרבות. כך לפחות בהגות החינוכית בת זמננו, זו המושתתת על יסודות הנאורות והקידמה, הנאמנה לדגלי השוויון, החירות והאחוזה, המעוגנת במגילות האוניברסאליות של זכויות האדם וזכויות הילד, והניזונה מן השיח הגלובלי והעכשווי של קוסמופוליטיות, העצמה ורב-תרבותיות.

במציאות החינוכית הדברים על פי רוב אחרים. חרף השינויים התכופים בתחומי המדע, הטכנולוגיה והתרבות, במרבית מוסדות החינוך של ימינו, בדיוק כמו בעבר, עבודת המורים אינה מונחית על ידי הגיונות חינוכיים דוגמת אלה שהוצגו לעיל, אלא על ידי הגיונות חיצוניים שמשרתים את אדוני החברה וקבוצות הכוח הנהגות אותה. עד לעת המודרנית מדיניות החינוך נשלטה באופן כמעט מוחלט על ידי הממסדים הדתיים, אשר באמצעות אינדוקטרינציה כוחנית הכתיבו לצעירים את דרכי "האמונה הנכונה", עיקרו את יכולתם להרהר ולערער על תקפותה וערכה, וחסמו את התפתחות רוחם החופשית, הביקורתית והיצירתית של התלמידים. בעת המודרנית הצטמצם כוחם של כוהני הדת, וקמו לחינוך אדונים חדשים: אידיאולוגיות לאומיות וחברתיות, מימין ומשמאל, ש"אמיתותיהן המוחלטות" נתנו לגיטימציה חסרת היסוסים ועכבות לשטיפת מוחם של דורות רבים של צעירים ולחבלה הרת אסון בהתפתחותם האינטלקטואלית והמוסרית.

בימים אלה של העשור השני של המאה ה-21, המזבח שעליו מקריבים את חינויות המחנכים והתפתחות התלמידים הוא של אלת הכלכלה הגלובלית-קפיטליסטית. רבות נכתב בשנים האחרונות על ידי הוגים ביקורתיים נגד מגמה זו ועל נזקיה החמורים בתחום הקצנת הפערים החברתיים, הניכור האישי והחברתי, דלדול הרגש ההומני והסולידריות האנושית, החנקת האוטונומיה והאותנטיות של האישיות, והרס מדעי הרוח וחדוות הלימוד והיצירה. בתמציתיות רבה כתבה על כך לאחרונה כלת פרס ישראל פרופ' מרים בן פרץ בספרה "עיצוב מדיניות החינוך": הדומיננטיות של המגזר העיסקי בגיבוש מדיניות החינוך הביאה "לדחיקת רגלי אנשי החינוך לטובת מאמנים ומנהלי עסקים", הצמיחה גישה אינסטרומנטלית "המדגישה את אותם מקצועות לימוד המזוהים עם דרישות הכלכלה בת זמננו, כמו מדעי המחשב, על חשבון מדעי הרוח", ואילו "המורים, שבעבר נתפסו כמאורות מוסריים המקנים ערכים לתלמידיהם, הפכו לאנשי חינוך אינסטרומנטליים המכינים את העובדים של המחר לתעסוקותיהם העתידיות".

ברי לנו שלנוכח הפער שבין הערכים המנחים של האתיקה החינוכית לבין דפוסי החינוך וההוראה הנוהגים בפועל במוסדות החינוך נדרשת היערכות פרופסיונלית-חינוכית ופיתוח דרכי התמודדות הולמות ויעילות. במישור העקרוני אין חדש: על אנשי החינוך להכיר בכך שהסוגיה המרכזית של מלאכתם, כפי שניסח זאת פאולו פריירה, היא מן הצד האחד מלאכת ההומניזציה של הצעירים ומן הצד האחר מאבק יומי נגד מגמות הדומיננטיות שמאיימות על התפתחותם ורווחתם. את השדרה המקצועית, הלהט האידיאליסטי, והעוצמה הקיומית יכולים אנשי החינוך לפתח ולגבש מתוך זיקה למופת העבר: נביאי ישראל, הפילוסופים היוונים, והוגים ומחנכים דוגמת רוסו, קאנט, ניטשה, ראסל, בובר, קורצ'אק ורבים אחרים, שלנגד עיניהם עמדה המחויבות לפיתוח אנושיות האדם למיטבה, יחד עם מאבק עיקש במגמות התרבותיות ובקבוצות אינטרס חברתיות שראו

בצעירים לא מטרה ראויה לעצמם אלא רק אמצעים להאדרת כוחם שלהם. במונחים של העצמה חינוכית, האתגרים מוכרים וידועים: פיתוח כוחות הגוף והנפש של התלמידים, ביסוס הזהות האישית והשייכות הקהילתית, טיפוח ההשכלה הכללית, שכלול יכולות החשיבה הרציונלית-ביקורתית, ושחרורם של הצעירים מאזיקי היצריות, העדריות, האגוצנטריות, השבטיות, הקנאות, הריקנות והסגידה לאחרים, אל מחזות האוטונומיה, האוטנטיות, האמפטיה, הפתיחות, המשמעות, תחושת הערך העצמי מכאן והקרת כבוד הזולת מכאן.

אך לצד דברים עקרוניים וכלליים אלה, כאנשי חינוך אנו מאתגרים גם על ידי סוגיות קונקרטיות הנובעות מן המגמות הגלובליות של זמננו. היטיבו למיין ולתמצת את הסוגיות הללו שלוש הוגות אמריקאיות בנות זמננו, מקסין גרין, מרתה נוסבאום ונל נודינגס. כל אחת בדרכה הפנתה את תשומת ליבם של אנשי החינוך לשישה אתגרים פדגוגיים – רעיוניים, ערכיים והתנהגותיים – שעלינו להידרש אליהם כדי להבטיח את ההתפתחות, הרווחה ואיכות החיים של הדורות הצעירים. האתגר הראשון הוא בתחום הביסוס וההרחבה של תרבות הדמוקרטיה וזכויות האדם; השני הוא בתחום של ישוב קונפליקטים והשכנת שלום בין מדינות ותרבויות; השלישי מתמקד בקיימות הסביבתית ובהגנת משאבי הטבע ומגוון המינים; הרביעי "דורש צדק חברתי" וצמצום הפערים המתרחבים בין "האחוז" הנהנה מזכויות היתר ל"99 האחוז" המודרים והמנוצלים; החמישי מתמקד בטיפוח אזרחות גלובלית המשלבת הוקרת מורשות תרבותיות עם פתיחות וסובלנות קוסמופוליטית; והשישי עניינו העשרת חיי הפרט בתוכן ובמשמעות לנוכח ריקנות הבידור להמונים ואובססיית הצרכנות, המתגים והסלבריטאים.